

کلماتی برای عرض ارادت به حضرت دوست

مشرف شدن به حرم مطهر و زیارت خانه دوست همیشه با ذکرهایی همراه است که ما معمولاً آن ها را در قالب زیارت نامه ها دیده ایم. جالب است بدانید که پیش از گسترش سواد در میان اقشار مختلف مردم، اندک کسانی که قدرت خواندن و نوشتن داشتند، به استخدام آستان قدس رضوی در می آمدند تا برای زائران و مجاوران به زیارت آمده زیارت نامه بخوانند. سطرهای بعدی گریزی است به تاریخ زیارت نامه خوانی در مشهد و بررسی اسناد باقی مانده از زیارت در مجموعه آستان قدس رضوی.

پیشینه زیارت حضرت رضا(ع)

درباره تاریخ شروع زیارت مرقد مطهر حضرت رضا^(ع) نظرات متعددی وجود دارد. به گفته شیخ صدوق در کتاب «عیون اخبار الرضا^(ع)» در ایام آزادی شیعیان در بغداد، طبق حکم «معزالدوله دیلمی» اقامه عزاداری و زیارت مرقد امام حسین^(ع) در این سال به طور رسمی و بدون هیچ ممانعتی انجام گرفت و عید غدیر جشن گرفته شد؛ در ادامه اما قدرت گرفتن خاندان های سنی مذهب غزنی در شرق ایران، به ویژه در خراسان، سبب شد ناصرالدین سبکتکین، قبه منوره حضرت رضا^(ع) را خراب کند و به اهالی توس دستور دهد که زائران مرقد امام رضا^(ع) را اذیت و مردم را از زیارت منع کنند. ولی سلطان محمود بن سبکتکین بر اثر خوابی که دیده بود، عمل پدر را جبران و خرابی قبر را اصلاح و زیارت مرقد مطهر امام را آزاد اعلام کرد. مکتوبات تاریخی می گویند در اوایل دولت سلجوقیان نیز شیعیان و به ویژه زائران مرقد منور حضرت رضا^(ع)، روزگار خوشی نداشته اند تا اینکه خواجه نظام الملک طوسی، وزیر ارسلان و ملکشاه، در سال ۴۸۵ قمری این وضعیت را تغییر و قبر مطهر امام را مورد توجه قرار داد، به طوری که تا مدت ها با وجود تعرضات غرها به خراسان و توس، روضه مقدس رضوی از تعرض ایمن بود و دوستانران اهل بیت^(ع) به توسعه عمارات و تزیینات داخل حرم مشغول بودند. با روی کار آمدن صفویان، به ویژه شاه عباس اول، زیارت امام رضا^(ع) با تشویق و ترغیب فراوان همراه شد. آن چنان که شاه عباس پای پیاده به مشهد آمد. یکی از اقدامات اساسی او در این سفر سروسامان دادن به تشکیلات اداری آستان قدس رضوی بود. این رویه در دوره های بعد از صفویه نیز ادامه پیدا کرد و توجه به آستان قدس به فعالیت شاهان وقت تبدیل شد.

نگاهی به پیشینه زیارت نامه خوانی

تأپیش از دوره صفویان، سندی مبنی بر نظام مند بودن شغل زیارت نامه خوانی در آستان قدس وجود ندارد اما در دوره صفویه با ایجاد تشکیلات آستان قدس رضوی زیارت نامه خوانی به یکی از مناصب رسمی و از مشاغل موروثی این آستان ملائک پاسبان تبدیل شد و زیارت نامه خوان ها از محل موقوفات موجب دریافت می کردند. تاکنته نماند که این شغل عموماً موروثی بوده و از پدر به پسر منتقل می شده و برآمده از نیازی بوده است. در ادامه هم با گسترش تشکیلات آستان قدس در دوره قاجار، تعداد و نظام زیارت نامه خوانی نیز به صورت منظم تری درآمد تا اینکه در دوره پهلوی این نظام، فرمی اداری به خود گرفت. «شاهزاده زین العابدین میرزاقاجار» در نخستین آمار جمعیتی مشهد یا «نفوس ارض اقدس» نوشته است که در مشهد این روزگار، ۵۳ زیارت نامه خوان در محلات مختلف شهر زندگی می کرده اند؛ البته تعداد افراد شاغل به این پیشه در دوره صفوی پانزده نفر است که در میانشان نام چهار زن نیز دیده می شود. اسناد، زیارت نامه خوان های دوره قاجار را هم با عدد ۵۶ نشان دار کرده است که پنج تن از آنان بانو هستند.

پیدایش شغل زیارت نامه خوانی

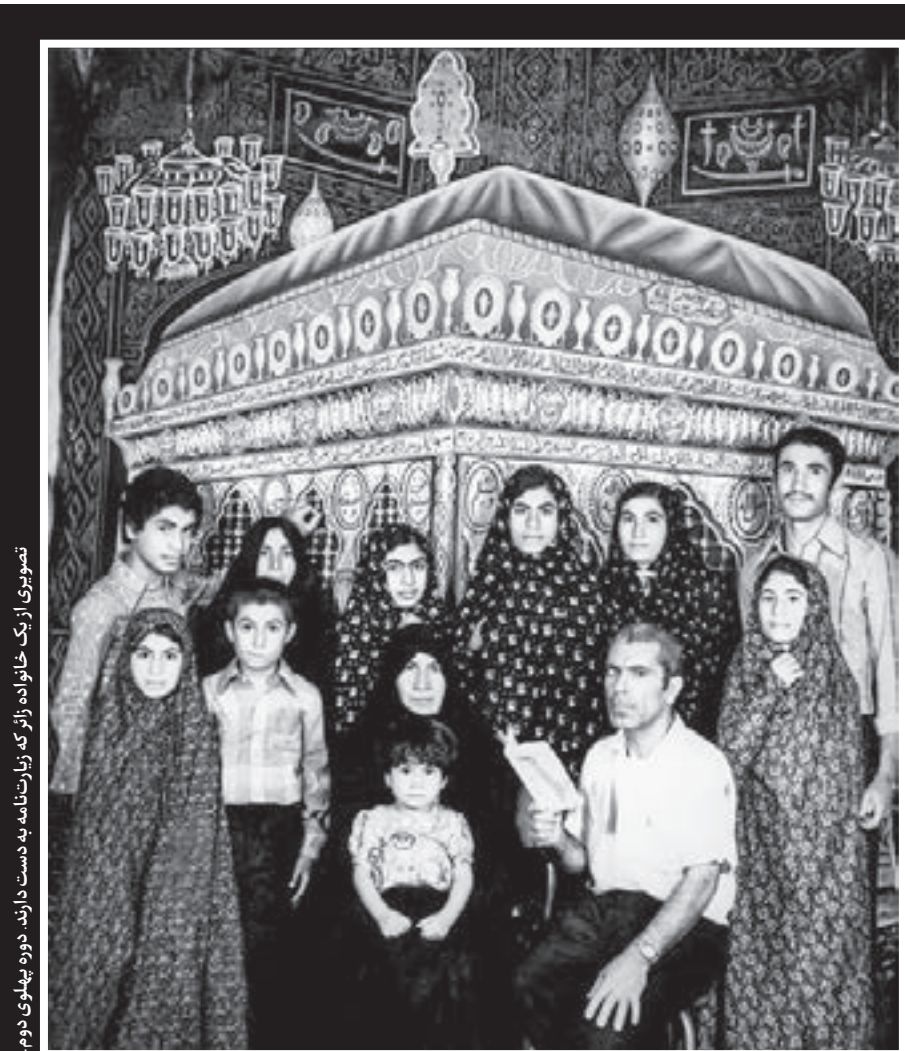
اما چه می شود که شغلی به نام زیارت نامه خوانی به وجود می آید؟ درواقع در گذشته به دلیل برخوردار نبودن مردم از نعمت سواد، ضرورت شغلی به نام «زیارت نامه خوان» در حرم مطهر امام رضا^(ع) احساس می شده است. برابر تعریف های ارائه شده، زیارت نامه خوان فردی بوده که در یکی از ورودی های حرم مطهر می ایستاده و از تازه وارد ها می پرسیده است که برایشان زیارت نامه بخواند یا نه و در صورت پاسخ مثبت زائران، همراهشان به راه می افتاده، نرسیده به در دوم تلاوتوقف می کرده و با صدای بلند و آهنگ مخصوص اذن دخول را کلمه به کلمه ادا می کرده است تا زائران نیز همراه با او کلمات را تکرار کنند؛ سپس به راه می افتاده و به این صورت آداب و مراحل زیارت را کامل می کرده است. با افزایش تعداد زیارت نامه خوان ها در تشکیلات آستان قدس، منصبی با عنوان زیارت نامه خوان باشی برای رسیدگی به امور زیارت نامه خوان ها ایجاد می شود. زیارت نامه خوان باشی ها عنوان زیارت نامه خوان مخصوص شاه را داشته اند و به همین دلیل همیشه با حکم شاه وقت انتخاب می شده اند.

همچنین بررسی اسناد می گوید این منصب معمولاً در اختیار خاندان سادات، به ویژه سادات «رضوی» و «موسوی»، قرار داشته است. برای نمونه فتحعلی شاه قاجار به سال ۱۲۲۱ قمری، در حکمی «میرزا اسماعیل رضوی» نامی را به سمت زیارت نامه خوان باشی مخصوصش برمی گرداند. از قرار معلوم میرزا اسماعیل برای مدتی طولانی این شغل را در اختیار داشته است، ولی بعد از وفاتش این منصب در اختیار خانواده موسوی قرار می گیرد. گویا آخرین زیارت نامه خوان باشی دوره قاجار نیز فردی به نام «میرزا آقا زیارت نامه خوان» بوده که در ۲۲ صفر ۱۳۲۶ از دنیا رفته است. اسناد می گویند این منصب پس از قاجارها در حالت موروثی خارج شده است و همراه با مشاغل، چون پیشه قاریان قرآن و روضه خوان ها زیرنظر دایره جدیدی به نام حاجبی و انتظامات قرار گرفته است. در این دوره چنین باب می شود که همه زیارت نامه خوان ها امتحان لیاقت ب دهند یا سندی دال بر داشتن استعداد این خدمت تهیه و به اداره تولیت تسلیم کنند؛ همچنین آنان موظف بوده اند از سحرگاه و هم زمان با بازنشدن درهای حرم مطهر در آستانه حاضر باشند و ارائه خدمت کنند. شغل زیارت نامه خوانی با گسترش سواد آموزی به مرور از میان رفت و آنچه امروز باقی مانده، تنها تاریخی دل نشین از یک ارادت است.

عکسی واقعی از یک متولد دوره صفویه

مرضیه ترابی احتمالشما هم در میان فامیل و اقوام، به سال خوردگانی برخورد کرده اید که در باره عمر آن ها کمی غلو می شود و بیان کنندگان این غلوه ها که معمولاً از فرزندان و نوادگان فرد سال خورده هستند، برای اثبات آن از جان ما می می گذارند و منکرش را مستحق سخت ترین عقوبت عالم می دانند. با توجه به این غلوه ها و البته فقدان مدارکی که بتواند حداکثر عمر ایرانیان را در ادوار تاریخی قبل نشان بدهد، تعیین پرغمر ترین ایرانی تاریخ، کار ساده ای نیست و حتی باید بگوئیم غیر ممکن است؛ با این حال، گاهی اسناد و شواهدی درباره افراد معقر در فضای مجازی منتشر می شود که درخور تأمل به نظر می رسد، مثلاً بعد از انتشار تصاویر آلبوم های کاخ موزه گلستان، یکی از رسانه ها با عجله تصویری یافت شده از آن آلبوم ها را که متعلق به زنی پهلوی و ۱۰۵ ساله در داموند بود، منتشر کرد و مدعی شد که این تصویر واقعی، متعلق به قدیمی ترین ایرانی شناخته شده است، در حالی که سخنان از قطعیت در مطالعات تاریخی، یک اشتباه راهبردی و ناشیانه محسوب می شود. با کمی جست و جو در همان آلبوم های می توان شواهد انکار این ادعا را یافت. در آلبوم شماره ۱۵۹، تصویر پیرمرد کهن سالی وجود دارد که از وی، در پایین تصویر، با نام «مراد خان» یاد شده است. عکس را حسینعلی خان عکاس باشی به دستور ناصرالدین شاه و ظاهرادر سفر شاه قاجار به صفعات مرکزی ایران در سال ۱۲۶۷ خورشیدی برداشته است. مراد خان ساکن نیک ابر است و از نزدیک قم بود و ظاهر امکنت مالی خوبی هم داشت. در توضیحات عکس وی آورده اند که مراد خان ۲۰ ساله است. اگر این رقم را ناشی از غلو ندانیم، بایک حساب سرانگشتی می توان فهمید که مراد خان در سال ۱۱۴۷ خورشیدی به دنیا آمده است. یعنی حدود یک سال قبل از آغاز سلطنت نادر شاه و در دوره فرمانروایی اسمعی شاه تهما سب دوم صفوی؛ بنابراین، اگر بنا به پر عمری باشد، باید تصویر مراد خان را تصویر واقعی قدیمی ترین ایرانی شناخته شده در تاریخ بدانیم، البته تا رسیدن اطلاعات بعدی و به دست آمدن شواهد تازه.

کشف تاریخ

تصویری از یک خانواده زائر که زیارت نامه در دست دارند. دوره پهلوی دوم.

۲۶۰	تعداد اسناد مربوط به زیارت نامه خوانی در مرکز اسناد آستان قدس رضوی	۲۱	تعداد اسناد دوره افشاری
۵۲	تعداد اسناد دوره صفویه	۱۵۵	تعداد اسناد دوره قاجار
۱۰۱۲ قمری	قدمت قدیمی ترین سند با موضوع زیارت نامه خوانی که در مرکز اسناد آستان قدس رضوی نگهداری می شود. این سند، قبض پرداخت موجب به «میر محمد صالح رضوی زیارت نامه خوان» است. در این قبض یا برات آمده است که دستمزد و موجب زیارت نامه خوانی این شخص از محل عواید مزارع وقفی آستانه به مقدار ۲۵ خروار گندم و ۲۵ خروار جو پرداخت شود. جالب است بدانید که این موجب پس از مرگ زیارت نامه خوان به اولادش پرداخت می شده است.	۳۲	تعداد اسناد دوره پهلوی
برخی دیگر از اسناد زیارت نامه خوانی؛ بخش دیگری از این اسناد، مربوط به دفن رایگان زیارت نامه خوان ها در صحن ها و رواق های مختلف حرم مطهر امام رضا ^(ع) است که نشان می دهد ایشان علاوه بر شغل زیارت نامه خوانی (البته زیارت نامه خوانانی که حکم رسمی داشته اند) مناصبی چون خادمی، فراشی یا حافظی حرم را هم عهده دار بوده اند؛ به همین دلیل حق دفن رایگان داشته اند؛ البته مقدار کمی از این اسناد نیز مربوط به درخواست های خدمت بعضی از این زیارت نامه خوانان است که برای فرزند یا بستگان خود در تشکیلات آستان قدس تقاضای شغل کرده اند.			

تصویری از پرداخت وظیفه (دستمزد) امیر محمد صالح رضوی زیارت نامه خوان حرم رضوی، سال ۱۰۱۲ قمری	حکم فتحعلی شاه قاجار در خصوص انتصاب سید اسماعیل رضوی به سمت زیارت نامه خوان. سال ۱۲۲۱ قمری

شهریار

SHAHRAKNEWS.IR
۴ خرداد ۱۳۹۷
۴شنبه

تاریخ و هویت

تاریخ نگار

گفت و گو با دکتر ابوالفضل حسن آبادی، مدیر مرکز مخطوطات آستان قدس رضوی، درباره هویت شهری مشهد و داشته های تاریخی اش شهری با اولین های تاریخی و اسنادی

مریم دهقان| هویت، ابعاد مختلف و از منظر فردی و جمعی جنبه های گوناگونی دارد. هویت فردی به معنای آگاهی و خود شناسی یک فرد است. هر فرد در محیطی که زندگی می کند دارای یک هویت فردی نیز هست و مجموعه ای از این هویت های فردی، هویت اجتماعی را تشکیل می دهند. اما یک هویت نیز به نام هویت شهری داریم که محیط زندگی و هر محله را که ابعاد جغرافیای مشخصی دارد در بر می گیرد. درواقع هویت شهری، خرده هویت هایی را در خود جای داده است که ذیل آن قرار می گیرند. اهمیت این کلان هویت نیز از این منظر است که ما در بحث تاریخ شهری و زندگی شهری نیازمند تقویت آن هستیم. این کلان هویت است که به ما کمک می کند خود را به یک محل نسبت دهیم. محیط زندگی در این کلان هویت باز تعریف می شود؛ این ها بخشی از صحبت های دکتر ابوالفضل حسن آبادی درباره لزوم اهمیت دادن به هویت شهری است که در ادامه می خوانید.

● برترین های تاریخی در مشهد

هویت شهری مجموعه ای از نماد، متن و محتواست؛ یعنی نمی توان برای هویت شهر بعد خاصی را در نظر گرفت. مشهد از این منظر هویتی غنی دارد. این تصور که بعضی گمان می کنند مشهد هویت تاریخی ضعیفی دارد، اشتباه است. واقعیت این است که اگر کلان هویت مشهد-از بعد مادی و معنوی- بررسی شود، به داده هایی قوی می رسمیم. از بعد مادی، شخصیت ها و مکان های برجسته ای همچون دکتر شیخ یا حاج حسن ملک وجود دارند که از جمله خیран و واقفان بزرگ کشور بوده اند و در شهر مشهد زندگی می کرده اند؛ همچنین بوستان وکیل آباد یا خانه ملک که وقف عام شده اند و امروز ما از آن ها استفاده می کنیم نیز شامل بعد مادی هویت شهری می شوند.

در بعد معنوی نیز مشهد دارای بزرگ ترین موقوفات است که پیشینه حداقل پانصد ساله دارد که چنین چیزی در شهر های دیگر به ندرت یافت می شود؛ همچنین مشهد بزرگ ترین مرکز مطبوعات را در آستان قدس رضوی دارد که از مرکز مطبوعات ملی نیز بزرگ تر است. مشهد بزرگ ترین آرشیو تاریخ شفاهی در ایران را هم داراست و بیش از ۱۴ هزار ساعت مصاحبه درباره تاریخ معاصر انجام شده است. در حالی که زمان مصاحبه ها درباره تهران به ۲ هزار ساعت نیز نمی رسد و از جهت مصاحبه های شفاهی، مشهد یکی از بزرگ ترین آرشیو های شفاهی شہری دوره معاصر در آسیا نیز هست؛ ظرفیتی که در دلش خرده روایت های فرهنگی، مذهبی، تاریخی و سیاسی زیادی وجود دارد. یکی دیگر از ظرفیت های معنوی هویت شهر مشهد دارا بودن بزرگ ترین مرکز نسخ خطی در کشور است. مرکز نسخ خطی آستان قدس رضوی جزو پنج مرکز بزرگ خطی در دنیا محسوب می شود و از لحاظ قدمت، قدیمی ترین نسخه خطی دنیا که «مصحف مشرف» نام دارد و قدیمی ترین قرآن کامل دنیا هم لقب دارد. در این مرکز نگهداری می شود؛ همچنین خراسان به عنوان مرکز کتابت کوفی یکی از کهن ترین مراکز کتابت قرآن کریم در جهان اسلام است.

● تاریخ شکل گیری بلدیه ها از دیروز تا امروز

زمانی که بلدیه ها از سال ۱۳۲۴ در ایران شکل می گیرند، بحث میلمان شهری و ساخت و سازهای شهری جزو وظایف بلدیه ها تعریف می شود. توجه به زیر ساخت، ساخت و سازها، کوچه ها، نظافت و بازسازی خانه های تاریخی همواره از همان زمان جزو وظایف شهرداری بوده است. در آن زمان اداره ای با عنوان «اداره ساختمان» وجود داشته که یکی از مهم ترین وظایفش ایجاد دستورالعمل ساخت و ساز شهری، مجوزها، رعایت حقوق شهروندی، نظافت کوچه ها، سنگ فرش کوچه ها و سامان دهی آرامستان ها بوده است و درکل همه مواردی را که مربوط به حوزه مدیریت شهری است در بر می گرفته است. دو نکته در حوزه شهری که از زمان شکل گیری بلدیه ها حایز اهمیت بوده، ابتدا بحث تمرکز اختیارات شهری است که از سال ۱۳۲۴ تا امروز پیوسته اختیارات شهرداری در امور شهری کمتر شده است، یعنی میزان اختیاراتی که بلدیه در اداره امور شهرها در قانون اول داشته، به مراتب بیشتر از زمان حال است. نکته دوم بحث درآمد های پایدار شهری و مشکلات مالی شهرداری است که از زمان قدیم تاکنون باقی است و جزو دغدغه ها و مسائل جاری شهرداری ها بوده است.

● حفظ خانه های تاریخی با شعارهای محوری سالانه

همان طور که هر ساله یک شعار به عنوان سرلوحه برای همه کشور مطرح می شود، شهرهای تاریخی همچون مشهد نیز نیازمند یک شعار برای هر سال هستند تا دست اندرکاران شهری مشهد آن را به عنوان نقطه تمرکز فعالیت های خود تعریف کنند؛ به عنوان مثال امسال شعار ی با عنوان «مشهد، شهر اکرام و مهربانی» مطرح شد که ویژه زائران دهه آخر صفر بود و خوب کار شد اما اگر این شعار از ابتدای سال مطرح شود و تا پایان همان سال کار شود، اتفاقات خوبی در حوزه وقف و اکرام زائر می افتد. مشهد قدیم بزرگ ترین عرصه وقف ایران است و موقوفات اولادی ویژه زائران امام رضا^(ع) حداقل سابقه ششصد ساله دارند که قبل از دوره صفویه شکل گرفته اند. در دوره صفویه گروهی به اسم علم داران بودند که به پیشواز زوار می رفتند و آن ها را به مشهد می آوردند. مسیر تشریف زاور که شامل مسیرهای منتهی به حرم مطهر می شود نیز بخشی از هویت شهری است که خوب است برای احیای آن ها تمهیدی در بیندیشیم. مشهد در حوزه فرهنگ و اقتصاد هم حرف برای گفتن دارد. کارخانه نخبیسی، نخستین کارخانه مدرن ایران در دور معاصر بود که در مشهد احداث شد و هنوز هم بقایای آن وجود دارد و تنها کارخانه باقی مانده از دوره پهلوی اول است که همچنان فعال است. مشهد در دهه ۳۰ و ۴۰ و حتی ۵۰ در حوزه تولید کمپوت و کنسرو جزو بزرگ ترین مراکز اقتصادی کشور بود و از زمان قدیم به واسطه وجود جاده ابریشم جزو قطب های اقتصادی بزرگ در آسیای مرکزی محسوب می شد. در نهایت خوب است اگر شعاری داده می شود در طول سال جاری و ساری باشد و مدیریت شهری آن را سرلوحه کار خود قرار دهد.

منبع: مقاله «بررسی اسناد تشکیلات نظام زیارت نامه خوانی در آستان قدس رضوی»، نوشته اعظم نظرکرده.